

Lezing Geschiedenis Papierfabriek Keizersveer	2
Inleiding:	2
Programma:	3
De fabriek aan het Keizersveer:	4
De strostofperiode (1873-1898)	5
Papierproductie opgestart (1898-1919)	7
In Nederlandse handen (1919-1940)	11
Sociaal-maatschappelijk rol	13
Tweede Wereldoorlog	15
Braun, goed of fout?	17
De teloorgang (1941-1953)	22
Afbeeldingen	24

Lezing Geschiedenis Papierfabriek Keizersveer

Inleiding:

1: Titelslide

Dames en Heren, hartelijk welkom allemaal.

Een bijzonder woord van welkom aan onze speciale gasten van vanavond: de heer en mevrouw Kivits-de Wit, beiden oud-werknemer van de papierfabriek, en burgemeester Hellegers en zijn echtgenote. Zij zijn zo bereidwillig vanavond het allereerste exemplaar van het boek over de geschiedenis van de papierfabriek in ontvangst te nemen. Een woord van dank ook aan de Stichting Archiefkring voor de organisatie van dit gebeuren en niet te vergeten aan de uitgever van het boekwerk Uitgeverij Loevestein Sleeuwijk, hier vertegenwoordigt door ondernemer en directeur-eigenaar de heer Laurens Steenbakkers uit Dussen.

De papierfabriek, dames en heren, wat weten we daar eigenlijk van?

Ja, velen zijn bekend met het bestaan ervan, vóór en tijdens de oorlog, al was het alleen maar omdat destijds zo'n beetje de halve Hankse beroepsbevolking bij de papierfabriek werkzaam was, of er anderszins familie, vrienden of kennissen werkzaam wist. Ook de verwoesting van de fabriek, tijdens de laatste oorlogswinter in 1944-1945, is veelal overleverd. Misschien wel doordat op de plek van de papierfabriek bij de Keizersveerse brug ná de oorlog een nieuwe werkgever zich aandient in de vorm van Staalconstructiebedrijf Hollandia, waar opnieuw een behoorlijk aantal Hankenaren emplooi vinden.

Talrijk zijn de verhalen over de belabberde werkomstandigheden op de papierfabriek, de bedrijfsongevallen, het karige loon, het intens gehate boetesysteem en niet te vergeten over de autoritaire bedrijfsleiding.

Maar wat weten we bijvoorbeeld over de aller-vroegste geschiedenis van de fabriek, die al in 1873 werd gesticht als strostoffabriek?

Of over de periode onder de Engelse principalen, die er voor zorgden dat er ook daadwerkelijk papier geproduceerd ging worden.

En hoe verging het de papierfabriek eigenlijk tijdens de woelige jaren van de Eerste Wereldoorlog?

Wie werden de eigenaren van de fabriek toen die ná de Grooten Oorlog in Nederlandse handen overging?

Wat was de relatie van de Keizersveerse fabriek met een soortgelijke fabriek te Roermond?

Wat voor rol vervulde die mysterieuze meneer Proost bij de papierfabriek?

En wat weten we van directieleden zoals: Van Dongen Torman, Van Suylekom, Waller en Breman.

Zijn de alom bekende vooroordelen ten opzichte van de veel meer bekende directeur Braun wel zo terecht?

En hoe zit het toch met die zilverpapiermythe tijdens de oorlog?

En last but not least: Is de algemeen postgevatte mening dat de verwoesting tijdens de Tweede Wereldoorlog de oorzaak is van de teloorgang van de fabriek wel juist, of lagen er misschien toch ook nog andere redenen aan ten grondslag dat de grootste vooroorlogse werkgever in de streek voor de buitenwereld vrijwel geruisloos van de aardbodem verdween?

Een flink aantal vragen dus.

Deze lezing pretendeert u antwoord te geven op deze vragen. Althans een “voorsmaakje” daarvan, zoals de Vlamingen dat zo treffend kunnen uitdrukken. Want voor de details en achtergronden, zeg maar het volledige menu, zult u toch echt het boek dienen te lezen.

Met de publicatie van het onderzoek naar de geschiedenis van de papierfabriek wordt gedetailleerd inzicht verschaft in de materie en antwoord gegeven op aangehaalde vragen. Hiertoe zijn officiële- en deels tot voor kort onbekende - en onaangeroerde bronnen overal “in den lande” geraadpleegd maar ook daar buiten zoals in België en het Verenigd Koninkrijk. Daaronder natuurlijk ook de bij u meer vertrouwde bronnen zoals die van Walter van Dortmont en de foto's van de Archiefkring en Henk van Suntenmaartensdijk.

Dit archiefmateriaal is verder aangevuld met gesprekken en correspondentie met oud-werknemers of hun nakomelingen en een literatuurstudie over de geschiedenis van de papierindustrie.

Gestreefd is een verantwoorde geschiedschrijving samen te stellen over het wel en wee van de papierfabriek, haar functioneren, haar leiding en haar werknemers. Of we daarin geslaagd zijn, mag u straks zelf beoordelen.

2: Programma

Programma:

De lezing behandelt de volgende onderwerpen in vogelvlucht:

We beginnen met **de strostofperiode**, vanaf de oprichting in 1873 tot 1898, als de papierproductie wordt opgestart.

Vervolgens de **Engelse invasie** en de introductie van de papierproductie, die plaatsvindt ná de overname in 1891 door Reed.

En de **lucratieve oorlogsjaren**, voor de papierfabriek en haar directeur gedurende de Eerste Wereldoorlog.

In 1918 komt de fabriek **in Nederlandse handen**, door aankoop van een groep Nederlandse investeerders.

Wat volgt is **uitbreiding en modernisering** tijdens het interbellum - zoals de periode tussen de beide oorlogen ook wel wordt aangeduid - en de wording van de fabriek tot een van Neerlands toonaangevende papierindustrieën.

De **crisis en** de daarmee gepaard gaande **sociale veranderingen**, komen aan bod.

Waarna we bij de **Tweede Wereldoorlog** zijn aangeland, waarin het goed mis gaat met de papierfabriek en veel arbeiders slachtoffer worden van de Arbeitseinsatz.

We staan wat langer stil bij de rol van **Directeur Braun**, was hij **goed of fout?** En tot slot schetsen we u **Maasmond's zwanenzang**, het requiem van een zwaargewicht qua werkgelegenheid in de streek.

De fabriek aan het Keizersveer:

In Noord-Brabant komt de economische ontwikkeling vanaf 1850 op gang, daarbij in ritme versnellend. De industriële ontwikkeling veert op als gevolg van de opgaande conjunctuur. Nieuwe ondernemingen worden opgericht en nieuwe bedrijfssectoren ontstaan. Dit proces wordt bevorderd door toenemende mechanisatie (denk daarbij aan de stoommachine) en betere verkeersverbindingen (aanleg van spoorwegen en kanalen). Daarentegen raakt de agrarische sector in de jaren zeventig van de negentiende eeuw in een langdurige crisis die begint met sterk dalende graanprijzen doordat de Europese markt wordt overspoeld met goedkoop Amerikaans graan. Hierdoor zoeken veel landarbeiders emplooi in de opkomende industrie, een fenomeen dat zich ook steeds meer uitstrekt tot het platteland.

3: Kaart van Kuyper

Tegen dit decor worden plannen gesmeed om bij Keizersveer (zie kaart Kuyper) aan de Oude Maas - de Bergsche Maas moest nog gegraven worden - en langs de Rijksstraatweg, een strostoffabriek of papierpapierfabriek te bouwen. De keuze voor Keizersveer wordt ingegeven door de aanwezigheid van voldoende oppervlaktewater en de ruime beschikbaarheid van stro en riet uit de Biesbosch, naast energie (kolen) de hoofdingrediënten voor het maken van papierpap. Hoewel de initiatieven voor de fabriek ten zuiden van de Oude Maas afkomstig zijn, laat men voor de feitelijke bouw van de fabriek toch het oog vallen op de noordoever. Daarbij lijkt de aanwezigheid van een natuurlijke haven van doorslaggevende betekenis geweest.

4: De monding van 't Holleke

Op deze kaart ziet u de vestigingsplaats. De poldertjes Slobbegors en Harten Aas gelegen in de Kuure, destijds behorende tot de Gemeente Raamsdonk. Voornamelijk hooiland en rietgors, waarvan kleine percelen in eigendom van particulieren uit Geertruidenberg, Raamsdonk en Waspik. Het grootste deel echter in bezit van de GeErfden van de Kuure.

Een speciaal voor het doel opgerichte "Maatschappij ter bereiding en verkoop van grondstof voor en ter vervaardiging van papier" koopt het land oostelijk van de Straatweg rondom de kromming van Het Holleke. Langs de straatweg staat ook een huis aangegeven, eigendom van de Minister van Waterstaat. Het lijkt er een beetje op dat deze woning de uitvalsbasis is geweest voor de bouw van de papierfabriek, die in

1873 wordt voltooid. Uit een aanvraag voor een hinderwetvergunning uit 1875 blijkt dat Johannes van Dongen en Antonie van de Pluijm de burens zijn van de fabriek.

Wie de initiatiefnemers of eigenaren waren van de fabriek, is niet bekend, maar de mogelijkheid bestaat dat één van hen de Belg Jean Paul Hector Humblet (Verviers 1849) is, die zich in januari 1875 in Raamsdonk vestigt als fabrikant en in november naar Geertruidenberg verhuist

De strostofperiode (1873-1898)

Men gaat dus van start met de productie van halffabricaat voor papierfabricage op basis van stro en waarschijnlijk deels ook riet. Door de sterk stijgende vraag naar papier in die periode en de beperkte beschikbaarheid van lompen wordt er koortsachtig gezocht naar alternatieve grondstoffen voor het maken van papier. Papierstof op basis van stro, het zogenaamde strostof, raakt daardoor sterk in opmars.

In deze aanvangsfase zijn zo'n 70 mensen aan de fabriek te werk gesteld en wordt er zo'n 4.000 kilogram gebleekte strostof per dag geproduceerd, dat zijn weg vindt naar zowel binnen- als buitenlandse afnemers.

De strostoffabriek of papierpapierwerkerij kent echter een moeilijke aanloopfase en vanwege slechte resultaten wordt de fabriek al vrij snel overgedaan aan een Belgische vennootschap gesticht door Auguste Chantrenne een Belgische fabrikant van machines voor papierstofbereiding en de Engelse industriëlen Evans en Owen waarbij er al snel wordt overgeschakeld op de productie van halfstof op basis van lompen, naast de bestaande strostofproductie.

5: Auguste Chantrenne

De genootschap van Chantrenne (hier op de foto) heeft haar zetel in Brussel. De machinefabriek van Chantrenne is gevestigd in Nijvel. Het bedrijf leverde ook machines aan de fabriek te Keizersveer hetgeen blijkt uit latere inventarisstaten. Hierdoor is mogelijk ook het contact gelegd met de noodlijdende fabriek te Keizersveer. Voor Chantrenne snijdt het mes aan twee kanten. Hij realiseert afzet in een nieuwe geografische markt en een uitbreiding binnen de bedrijfskolom. Chantrenne's Hollandse avontuur staat bovendien niet op zichzelf. Twintig jaren eerder hadden Luikenaren in Maastricht al een papierfabriek opgericht; de latere Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek.

Zijn medevennoten Samuel Evans en Thomas Owen, twee van oorsprong textielbaronnen, waren sinds kort actief in de sterk groeiende papierindustrie met een tweetal papierfabrieken in Engeland en een papierpulpfabriek in Noorwegen. De archieven geven helaas niet zo veel prijs over deze gecombineerd Belgisch/Engelse periode, behalve dan dat de halfstof vooral naar Engelse papierfabrieken wordt geëxporteerd om daar tot papier te worden verwerkt. Ondanks de introductie van halfstofproductie op basis van lompen blijft het bedrijf echter ook onder het nieuwe bewind kwakkelen.

Door overlijden c.q. terugtreden van de Engelse vennoten doet Chantrenne noodgedwongen - de precieze feiten zijn niet achterhaald kunnen worden, maar vermoedelijk eveneens ten gevolge van de matige resultaten - de zaak in 1887 in de verkoop. Het duurt even voor er een gegadigde wordt gevonden maar in 1891 meldt zich een koper in de persoon van de Engelsman Albert E. Reed, een oud-werknemer van Evans & Owen die voor zich zelf is begonnen en de grondlegger zou worden van het Reed concern dat later zal fuseren tot de multinational Reed-Elsevier.

6: Albert E. Reed

Albert Reed (hier op de foto) gaat in zijn jeugd jaren veel met zijn vader op stap, die als belastingcommies bij allerlei bedrijven over de vloer komt; ook bij papierfabrieken in de streek. De jonge Albert raakt geboeid door de combinatie van bedrijvigheid, vakmanschap en nieuwe techniek, wat hem doet besluiten ook voor het papiervak te kiezen. Een meningsverschil met een van zijn bazen is de aanleiding om zelfstandig verder te gaan. Hij verwerft de bijnaam The Wizard of the South, doordat hij noodlijdende papierfabrieken in het zuid-oosten van Engeland opkoopt en omvormt tot succesvolle ondernemingen. Daarmee lijkt hij dus de ideale eigenaar voor de in problemen geraakte fabriek aan het Keizersveer.

Want er is de streek rond Keizersveer alles aan gelegen dat de fabriek blijft voortbestaan. Door de nog steeds voortdurende landbouwcrisis is er weinig werk in de agrarische sector en dus zijn veel mensen gedwongen hun heil in de opkomende industrie te zoeken. De arbeidsomstandigheden zijn er echter veelal schrijnend. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw begint er weliswaar in sociaal opzicht wat in beweging te komen en dringt het besef door dat de arbeider ook een menselijk wezen is, maar toch zullen bij de fabriek te Keizersveer, net als in de meeste andere fabrieken trouwens, de omstandigheden voor mens en milieu nog ronduit slecht geweest zijn. Extreem lange werktijden en dat zes - soms zelfs zeven dagen in de week, kinderarbeid, zwaar lichamelijk werk onder allerbelabberdste en gevaarlijke omstandigheden met continu latent brand- en ontploffingsgevaar en voortdurende blootstelling aan fijne stofdeeltjes en agressieve chemicaliën. Berucht zijn de bleekton of -kast, waar de halfstof in verbinding gebracht wordt met chloorkalk vermengd met zoutzuur en later, als de papierproductie op gang komt, de natte partij (het eerste deel van de papierbaan) met het hoge zwavelzuurgehalte. Te duchten zijn ook de ziektes, waaronder de gevreesde zwarte - of "gewone" pokken, welke vooral bij de verwerking van onvoldoende ontsmette lompen op de loer liggen, of de lompenziekte, een chronische ontsteking van de luchtwegen door het inademen van stofdeeltjes. Stof is trouwens een algemeen probleem bij papierfabricage maar vooral de warmte die bij het stoomaangedreven productieproces vrijkomt en die op zomerse dagen soms ondragelijke vormen aanneemt. Dat geldt ook voor de stank die vooral op de maalzolder dikwijls niet te harden is. Voeg daarbij de milieuvervuiling door lozing van veel witwater (afvalwater) en zwarte rook uitbrakende schoorstenen. Het is usance in de beginfase van de industriële revolutie in Nederland maar evenzo daarbuiten. Net als het veelal ontbreken van enige beschermende maatregelen voor de werknemers,

waardoor bedrijfsongevallen als een rode draad door de bedrijfsgeschiedenis lopen, en soms zelfs een dramatische afloop kennen.

7: Personeel De Maasmond in 1895

De fabriek wordt in deze vroegste periode aangeduid als Fabriek de Maasmond zoals uit deze foto uit 1895 blijkt. Niettemin wordt door Reed voor zijn Hollandse deelneming statutair te Londen The Dutch Paper Pulp Company opgericht. Engelse vaklui en technici komen over en er wordt een Engelse directeur aangesteld, Edwin Charles Conrad, al snel opgevolgd door William Robert Bird en in 1894 door een neefje van Reed, Ernest Archer. Deze zoon van Reed's zuster aardt prima in Holland, want in 1899 trouwt hij met Maria Geertruida van Dongen uit Raamsdonk.

In deze fase is het aantal Hankse werknemers bij de fabriek nog tamelijk beperkt. Het gros van de werknemers zal vooral ten zuiden van de Oude Maas afkomstig geweest zijn. Uit het bevolkingsregister van de Gemeente Dussen valt wel op te maken dat er eind negentiende eeuw uit het dorp Dussen onder meer Willem Meijers, Adrianus van Mierlo, zijn zoon Marinus, Johan Joore, Dorus van Biesen en Gerrit van Hees bij de papierfabriek werkten. Althans dat mag worden afgeleid uit hun beroep van "fabrieksarbeider".

Papierproductie opgestart (1898-1919)

Wordt na de overname in eerste instantie de halfstof nog verwerkt in de Engelse papierfabrieken van Reed, al snel blijkt dat hij vooruitstrevende plannen heeft met zijn Hollandse acquisitie. Onder Reed's vlag wordt de halfstoffabriek in 1898 omgevormd tot een echte papierfabriek, wat het startpunt is van de tweede periode.

Het is in die tijd dat er in Hank vol bewondering over de fabriek wordt gesproken. "Waar elektrisch licht brandt en machines staan opgesteld wel zo lang als de Kerkstraat".

8: De situatie bij Keizersveer rond de eeuwwisseling

Op deze kaart beschikbaar gesteld door Walter van Dortmont, ziet u de situatie rond Keizersveer in 1905. De aanleg van de Bergsche Maas is dan voltooid en zoals uit de kaart ook blijkt: de papierpafabriek inmiddels omgevormd tot een echte papierfabriek.

De verlegging van de Maasmond door het graven van de Bergsche Maas had ook voor de papierfabriek consequenties. In 1908 gaat het ten noorden van de nieuwe Maasmonding gelegen stukje Raamsdonk over naar de Gemeente Dussen. De toenmalige directie van de papierfabriek is daar geenszins gelukkig mee en klaagt haar nood bij de Commissaris van de Koningin omdat zij vreest dat de burgemeester van Dussen - een landbouwer - onvoldoende verstand heeft van de belangen van de industrie met name op het gebied van het verstrekken van vergunningen voor overwerk en hinderwetgeving.

Ook kampt men met teruglopende waterkwaliteit; het water uit de Bergsche Maas is vaker vervuild en troebel en daardoor minder geschikt voor papierbereiding.

Derde probleem betreft de nieuwe veerdienstregeling waarbij ná negen uur 's avonds niet langer wordt overgezet. Gelukkig wordt hierin deels voorzien door na verloop van tijd 's nachts een voetveer in te leggen, zodat de nachtploeg - met het opstarten van de papierproductie is ook de ploegendienst ingevoerd - toch overgezet kan worden.

Verder ziet u op de kaart nog afgebeeld het bierhuis van Van Gerven, nagenoeg op het bedrijfsterrein van de papierfabriek. Het laat zich raden waar Van Gerven zijn klandizie van had.

9: Ernest Charles Reed

Het opstarten van papierproductie is aanleiding tot de benoeming van een nieuwe directeur, Ernest Charles Reed, een ondernemend man wiens interesse en vaardigheden vooral op technische vlak liggen, en die verdere uitbouw ter hand zal gaan nemen.

In december 1899 arriveert hij in Nederland en vestigt zich met zijn vrouw en drie kinderen in de woning bij de fabriek. Nog maar net in Nederland wordt de familie getroffen door het overlijden van hun dochtertje Matel, slechts negen jaar oud. Van vader Reed is bekend dat hij niet al te veel moeite doet om echt in de Nederlandse samenleving te integreren. Als hij ná twintig jaar terugkeert naar Engeland spreekt hij bijvoorbeeld nog geen woord Nederlands. Daarentegen trouwt zijn dochter Florence met een Nederlander. Het jonge paar betreft een woning bij de papierfabriek

10: Ansichtkaart uit 1903 van papierfabriek nadat papierproductie is opgestart

Voor het aantrekken van de noodzakelijke papierproductiekennis ondergaat Keizersveer als het ware een invasie van Engelse papiermakers en andere technici. Uit de getoonde afbeelding blijkt dat ze wel eens ansichtkaarten van het bedrijf naar huis stuurden. Een aantal neemt hun intrek in de woningen bij de fabriek, die Reed speciaal voor zijn Engelse werknemers laat bouwen, anderen betrekken een woning in de omliggende dorpen, of zijn in pension bij kostgezinnen.

De “gewone” fabrieksarbeiders - in 1903 werken er in totaal ongeveer 100 mensen - zijn dan al wat meer afkomstig uit Hank. Zo worden de woningen in de buurt van de papierfabriek bewoond door de families: Cornelis Ribbers, Cornelis Kivits, Adriaan Valk, Petrus de Wit, Pieter de Gast en Wouter Rijken, die niet alleen zelf bij de fabriek werken, maar ook hun kinderen.

Een wel heel bijzondere band is weggelegd voor het gezin van Pieter van Blerck, bankwerker van beroep. Ze wonen niet alleen aan de fabriek, maar van de elf kinderen zijn er maar liefst negen ook bij de fabriek in dienst. Door de Engelse contacten op de fabriek vertrekt hun dochter Maria in 1913 naar Engeland.

11: Fabriek te Maasniel (Roermond)

Uiteindelijk verhuist het gezin Van Blerck naar Roermond waar Albert Reed in 1915 onder Maasniel eveneens een bescheiden papierfabriekje opgekocht heeft (hier op de foto), dat als bij-fabriek van de Maasmond gaat fungeren.

De combinatie van Britse leiding met Nederlandse arbeiders zal op de werkvloer ongetwijfeld wel eens enige communicatiestoornis gegeven hebben en tot hilariteit geleid hebben. De veelal ongeschoolde arbeiders, afkomstig uit de directe omgeving, verstonden natuurlijk geen woord Engels om over spreken maar helemaal te zwijgen, terwijl het ook niet voor de hand ligt dat de Britten - op een enkele uitzondering na - zich de Nederlandse taal machtig zullen hebben gemaakt.

Behoudens enige incidentele optekeningen is uit het onderzoek niet gebleken dat er in sociaal-maatschappelijk zin innige contacten zijn geweest tussen de autochtone bevolking van Hank en de Engelsen van de papierfabriek, waarbij de aantekening dat het bronnenmateriaal dienaangaande beperkt is.

De allereerste papiermachine van de Maasmond, P.M.I genoemd, die in de volksmond dus zo lang zou zijn als de Kerkstraat, blijft tot het einde toe in bedrijf.

De machine heeft een baanbreedte van anderhalve meter en een doeklengte van zeventien en een halve meter en wordt verder gevormd door: de natpartij met persen, vilt- en papierdroogcilinders, koelcilinders, kalender met walsen voor gladwerk, alles aangedreven met riemen met behulp van een stoommachine. Al met al een imposante en lange machine dus, hoewel ie de lengte van de Kerkstraat niet gehaald zal hebben.

In enkele jaren tijd wordt de fabriek uitgebreid met een tweede en derde papiermachine, zo mogelijk nog indrukwekkender, en ook anderszins wordt de fabriek gemoderniseerd naar Engels model.

Reed gaat bij de uitbouw van de fabriek zo enorm voortvarend werk dat deze in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw uitgroeit tot een van de modernste papierfabrieken van Nederland waar in 1918 maar liefst zo'n 150 ton papier per week wordt geproduceerd.

Bij de papierproductie is men inmiddels overgeschakeld op het gebruik van houtcellulose, dat kant en klaar wordt aangevoerd en daardoor wat verlichting biedt in de werkomstandigheden. Enkele jaren daarvoor nog schreef de Commissaris der Koningin in zijn verslag dat "de werknemers van de papierfabriek er na enige jaren gewerkt te hebben er uit zien als lijken".

De verdiensten, hoewel in vergelijking met andere fabrieken nog steeds aan de lage kant, zijn inmiddels wel wat verbeterd. Door premies voor stukloon kunnen deze oplopen tot vijftien gulden per week en voor vrouwen tot maximaal acht gulden. Streng wordt er gewaakt over moraliteit van de werknemers. Dronkenschap bijvoorbeeld betekent onmiddellijk ontslag. Maar er is ook tijd voor ontspanning. In 1904 organiseert de directie zelfs een personeelsuitje naar Diergaarde Blijdorp in Rotterdam. Een redelijk unicum voor die tijd.

12: Foto van personeelsuitje

Op de voorste rij, negende van links, zit directeur Ernest Reed. Het meisje naast hem is zijn dochter Florence met daarnaast, met hoed, haar moeder Martha Ann, de echtgenote van directeur Reed.

Directeur Reed zorgt echter niet alleen voor zijn personeel, maar vooral ook goed voor zichzelf. Zo wordt de toenemende winstgevendheid van de fabriek niet alleen aangewend voor noodzakelijke vernieuwingen en uitbreidingen maar laat hij de revenuen ook deels in eigen zak verdwijnen.

13: Papierprijzen

En die winstgevendheid verbeterd aanzienlijk (zie grafiek). Vooral gedurende de roerige - maar voor de Nederlandse papierindustrie uitermate winstgevendende jaren van de Eerste Wereldoorlog, als de papierprijzen door het wegvallen van de buitenlandse concurrentie tot ongekende hoogte stijgen.

Er is weliswaar een tekort aan steenkool en chemicaliën, vooral chloor is moeilijk verkrijgbaar omdat het wordt ingezet voor oorlogsdoeleinden voor de productie van gifgas, en de papierfabriek komt tijdelijk tot stilstand. Doch dat laat onverlet dat er aanzienlijke winsten behaald worden.

Ernest Reed loopt inmiddels tegen de vijfenzestig en het plan rijpt om zijn inspanningen van de voorbije jaren te verzilveren en zich terug te trekken op een landgoed in zijn vaderland. Hij neemt eerst de beide Nederlandse productievestigingen in Keizersveer en Roermond over van het Reed-concern. Daarna wordt de oorlogswinst op schimmige wijze naar Engeland weggesluisd, om vervolgens enkele maanden later, in 1918, beide fabrieken op het toppunt van winstgevendheid voor een kleine 1,5 miljoen gulden via het lokale management aan een groep Nederlandse investeerders te verkopen.

14: Devizes Castle

Van de opbrengst koopt hij zich in Engeland een riant kasteel aan, waar hij echter slechts kort van kan genieten omdat hij in 1919 komt te overlijden. Naast een flinke hoeveelheid Britse oorlogsleningen en - obligaties wordt zijn vermogen in onroerend goed getaxeerd op 160.000 Britse Ponden, omgerekend naar hedendaagse maatstaven ongeveer acht miljoen Euro. Naast riant, zat de voormalig directeur van de Maasmond er dus ook “warmpjes” bij.

Op deze afbeelding ziet u Devizes Castle, in het zuiden van Engeland, het kasteel door Reed van de opbrengst van de verkoop van de papierfabriek in 1918 aangeschaft. Volgens de legende, die elk gerespecteerd kasteel in Groot-Brittannië zo kenmerkt, waart er nog steeds de geest rond van Isabella van Valois, als negenjarig meisje uitgehuwelijkt aan Richard II van Engeland maar wegens overspel levend in een van de kasteelmuren ingemetseld.

Misschien was dat nu juist een van Reed's overwegingen voor de aanschaf van het bewuste bastion, omdat hij zelf zijn negenjarig dochtertje verloor tijdens zijn overigens verder uitermate lucratieve verblijf in dat kikkerlandje aan de overkant van de Noordzee.

In Nederlandse handen (1919-1940)

Met de verkoop door Reed wordt de derde fase van de papierfabriek ingeluid. Met een eigen vermogen van negen ton, een hypotheek van f 750.000 en een bankkrediet van ruim zeven ton wordt het interbellum ingezet. Het aandelenkapitaal wordt voor een belangrijk deel ingebracht door de Familie Proost, eigenaren van de gerespecteerde papiergroothandel P.Proost en Zonen uit Amsterdam en een van de belangrijkste klanten van de Maasmond. Daarnaast blijft ook Ernest Reed grootaandeelhouder en steunt hij bovendien de zittende Raamsdonksveerse directieleden, Van Dongen Torman en Van Suylekom, financieel bij hun aankoop van een pakket aandelen.

15: J.P. van Dongen-Torman

Zowel Van Dongen Torman (hier op de foto) als Van Suylekom, beiden afkomstig uit Raamsdonksveer, hebben een gemeenschappelijk verleden bij de papierfabriek onder Reed. Van kantoorbediende klimmen ze op tot procuratiehouder. Van Dongen Torman trekt zich op een gegeven moment terug uit de directie om de leiding van een familiezaak in Raamsdonksveer op zich te nemen. Hij wordt opgevolgd door Van Suylekom, die overigens geen directe familiebanden heeft met het scheepsbouwersgeslacht Van Suylekom uit Raamsdonksveer.

Bij de overname door Nederlandse investeerders wordt Van Dongen Torman echter weer teruggehaald en gaat hij samen met Van Suylekom de directie voeren. Er wordt een Raad van Commissarissen benoemd die Ulco Proost, de papiergrossier, als gedelegeerd commissaris aanstelt. In die functie zal hij een belangrijk stempel gaan drukken op het verdere beleid bij de Maasmond.

16: De papierfabriek nadat deze in Nederlandse handen is gekomen

Onder het nieuwe bewind vinden nieuwe investeringen plaats: in productieapparatuur, verbeterde kantoorfaciliteiten en de villa met het zo kenmerkende torentje (op de foto goed te zien) wordt gebouwd, waar Cees van Boxel uit Hank nog aan meegemetseld heeft.

Het betekent tevens de komst van nieuwe papiermakers en andere vaktechnici. Deze keer richt men de blik naar het oosten, en worden vooral uit Duitsland en Oostenrijk papiertechnici naar Keizersveer gelokt. Onder hen bedrijfsleider Braun. Hij betreft een van de vier huisjes bij de fabriek.

Helaas krijgt de papierindustrie na de profijtelijke oorlogsjaren te kampen met een belangrijke economische teruggang en bovendien wordt de zittende directie na enige jaren ontslagen omdat ze zich tijdens de Britse mijnwerkersstaking van 1926 met lucratieve kolenverkooptransacties voor eigen gewin aan het Engelse Reed-concern hebben bezig gehouden. De aanleiding en de redenen voor het uiteindelijk ontslag van Van Dongen Torman en later ook van Van Suylekom, ga ik u vanavond echter niet uit de doeken doen, die moet u maar eens in het boek nalezen

Hoe dan ook, de aankoop blijkt te hoog gegrepen, want door de hoge bankleningen en dito rentelasten bezit het conjunctuurgevoelige bedrijf geen enkele weerstandsbuffer

om aan de snel verslechterende economische omstandigheden het hoofd te kunnen bieden. Een onderhandse executie (een soort faillissement) is het gevolg. De aandeelhouders doen noodgedwongen afstand van hun aandelen en het bedrijf komt volledig onder curatele van de Amsterdamsche Bank.

17: Mr. P.J. Hofstede de Groot, de nieuwe voorzitter van de RvC

Driehonderd werknemers komen in 1921 op straat te staan. Na een financiële - en bestuurlijke reorganisatie, waarbij Mr. P. Hofstede-de Groot (zie foto) van de Amsterdamsche Bank de nieuwe voorzitter van de Raad van Commissarissen wordt, probeert de bank door nieuwe investeringen de zaak weer vlot te trekken, waar men dankzij de aantrekkende conjunctuur ook in slaagt.

Van het personeel wordt een offer gevraagd in de vorm van twee achtereenvolgende loonsverlagingen van elk tien procent. Even wordt zelfs geopperd de fabriek te verkopen.

Zo bestaat er belangstelling van Duitse zijde, die echter eerst de uitkomsten van het Plan Dawes - een plan ter beteugeling van de Duitse hyperinflatie - willen afwachten. Anton Philips is een andere serieuze gegadigde, maar uiteindelijk verkiest Philips in 1926 een eigen papierfabriek in Eindhoven op te richten.

Inmiddels is Braun - na een verblijf bij Van Gelder Zonen te Renkum - weer teruggekeerd bij de Maasmond en in de directie benoemd als technisch directeur en plaatsvervanger van Van Dongen Torman. Na het ontslag van Van Suylekom, waar Braun overigens een rol in speelt, krijgt hij in eerste instantie versterking van Ernst Waller, maar diens mismanagement en slemppartijen met leveranciers berokkenen de fabriek aanzienlijke financiële schade en hem wordt vriendelijk doch dringend verzocht zijn ontslag in te dienen.

Amsterdammer Pieter Breman, afkomstig van de Verenigde Blikfabrieken, wordt dan naast Braun als commercieel directeur aangesteld en commissaris Mozes Davidsson door de Amsterdamsche Bank belast met de financiële bewaking.

Ondanks alle tegenslagen, economische crisis en directieperikelen groeit de Maasmond in de jaren tot aan de Tweede Wereldoorlog uit tot een bedrijf van formaat waar jaarlijks op vijf papiermachines ongeveer tien miljoen kilogram papier wordt geproduceerd waarbij men zich na verloop tijd specialiseert in fijn-papier.

Vanaf 1928 wordt een omvangrijk investeringsplan uitgevoerd zodat in drie jaar tijd zo'n f 870.000 aan, in en om de fabriek wordt verspijkerd. Zo wordt onder meer een vierde papiermachine geïnstalleerd.

Met Van Gelder Zonen, Koninklijke Nederlandse Papierfabriek en Berghuizer Papierfabriek behoort het tot de top vier van de Nederlandse papierindustrie. In 1939 zijn 458 medewerkers, deels in ploegendienst, aan de fabriek te werk gesteld. Hiervan zijn er inmiddels 244 uit Hank afkomstig, 62 uit Dussen, 64 uit Raamsdonkveer, 36 uit Almkerk/Nieuwendijk, 33 uit Geertruidenberg en 19 uit andere plaatsen.

Sociaal-maatschappelijk rol

18: Foto Braun die jubilaris Pauline Sanner feliciteert

Als grootste werkgever vervult de papierfabriek ook een belangrijke sociaal-maatschappelijke rol in de Gemeente. De oorspronkelijk in 1919 als bedrijfsleider aangestelde Franciscus Xaverius Braun, maar vanaf 1926 technisch directeur, is volgens overlevering een behoorlijk autoritaire baas (hier feliciteert Braun werkneemster Pauline Sanner met haar jubileum). Toch is hij zich daarnaast ook bewust van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als vooraanstaand lokaal industrieel.

Zo is hij in de loop der jaren tot en met de Tweede Wereldoorlog lid van het Gemeentelijk Burgerlijk Ambestuur, voorzitter van het Oranjecomité, voorzitter van de vereniging Hank Vooruit die zich beijvert voor betere woningen en infrastructuur en bevordering van het vreemdelingenverkeer door het organiseren van festiviteiten, oprichter van de Ziekenhuisvereniging Eigen Hulp - waarvan alle werknemers van de Maasmond gratis lid zijn - en oprichter van het Crisiscomité dat ter versterking van de steunkas in 1938 de eerste profwielerronde van Dussen organiseert.

Mevrouw Braun, een zelfverzekerde “Grande Madame” die dat ook graag in woord en daad uitdraagt en niet bepaald op haar mondje gevallen is, draagt zo op haar eigen wijze een steentje bij aan de positie en status van haar echtgenoot als invloedrijke locale fabrikant. Zo slijt ze aan medewerkers van de fabriek, net nadat die hun wekelijkse loonzakje hebben ontvangen, kaartjes voor de profwielerronde van Dussen à raison van 25 cent per stuk ten bate van het Crisiscomité. Slechts een enkeling toont daarbij de euvele moed om haar aanbod in de wind te slaan. Maar ze is ook voorzitter van het zogenaamde Brokkenhuis waar de fabrieksmeisjes op kosten van de fabriek naaicursussen kunnen volgen en waar vooral babykleertjes gemaakt worden voor hulpbehoevende gezinnen. Samen met haar dochter geeft ze leiding aan het organiseren van een jaarlijkse bazaar ten bate van het Wit Gele Kruis - opgericht op initiatief en met steun van de papierfabriek - ter bestrijding van onkosten gemaakt voor bezoek aan consultatiebureaux voor zuigelingen. Vanuit die positie is ze ook betrokken bij het organiseren van EHBO-cursussen, moedercursussen voor jonge - en aanstaande moeders, kookcursussen voor fabrieksmeisjes en zelfs een opleiding voor gediplomeerd baker voor meisjes die aan de fabriek werkzaam zijn. Voor het laatste is overigens niet bijster veel belangstelling.

Daarbij zorgt ze er wel voor de zakelijke belangen van haar man niet uit het oog te verliezen. Tegen mededirecteur van Suylekom bekent ze eens dat men gedelegeerd commissaris Proost moet vleien. “Proost gaat in alles voor. Ik trakteer hem regelmatig op haantjes en zorg er voor dat hij altijd voldoende vers fruit ontvangt”. Proost laat zich overigens maar zelden zien in Keizersveer. Maar als hij komt, dan wordt de fabriek van boven tot onder door het personeel grondig onder handen genomen. Tot frustratie van de keurig in gelid opgestelde medewerkers beperkt Proost zich vrijwel altijd tot een vluchtige inspectie en rondgang door de gebouwen om al snel zijn hielen weer te lichten. Daar hebben ze dan dagen intensief voor gepoetst en soms zelfs

onbetaald overwerk voor verricht. De bedil- en regelzucht van mevrouw Braun is de latere administratief directeur Breman overigens een doorn in het oog, reden waarom hij zich daarover beklaagt bij commissaris Proost en haar aanwezigheid niet langer duld tijdens zakelijke besprekingen met haar man.

19: Manifest van de vakbonden

Met enige regelmaat kampt de fabriek ook met de nodige sociale onrust waarbij de sterk in opkomst zijnde vakbonden zich doen gelden. Strijdpunten zijn vooral: de zondagarbeid, het verguisde boetesysteem, betere sociale voorzieningen, meer vakantie-rechten en invoering van een CAO.

In 1927 is dit voor de gezamenlijk optrekkende Katholieke en Protestantse vakbond aanleiding voor serieuze actie. Er worden vergaderingen belegd, manifesten aangeplakt en bedreigd met staking. De Maasmonddirectie zit echter niet stil en bemerkt weldra dat de actiebereidheid onder de werknemers gering is, vooral omdat men vreest voor ontslag. Hoewel de fabrieksleiding wat water bij de wijn doet - men geniet voortaan 2 vakantiedagen en vrijaf op officiële heiligendagen - beschouwt de vakbond de actie uiteindelijk toch als mislukt.

In de oorlog, in mei 1941, onderneemt de bond opnieuw initiatieven om een plaatselijke afdeling van de R.K. Fabrieksarbeidersbond op te richten. Op zondagmiddag wordt in de patronaatszaal van het klooster in Dussen een vergadering belegd met diverse sprekers van de Bond Sint Willibrord. Na een uiteenzetting over doel en streven, met speciale aandacht voor verbetering van lonen en arbeidsvoorwaarden bij de Maasmond, geven zich uiteindelijk maar liefst 200 leden op. Het plaatselijk bestuur wordt gevormd door Gerrit van Olst – voorzitter, Gerrit van de Pluijm – vicevoorzitter, Harry van Biesen – secretaris, Cornelis Schelle – penningmeester en Marinus Schalken als tweede secretaris-penningmeester. Allen zijn werknemer van de papierfabriek.

Volgens de directie van de Maasmond speelt bij deze vakbondsactie de uit Geertruidenberg afkomstige maar inmiddels in Breda woonachtige Sassen - een NSB'er die in 1943 tot burgemeester van Veghel wordt benoemd - een rol. Dat - en het mislukken van de actie - is waarschijnlijk ook de reden dat na verloop van enkele weken de aanvankelijke grote toestroom van vakbondsleden al snel flink afbrokkelt en de lokale afdeling wegwijnt.

Behalve voor de vakbond is de papierfabriek ook een platform voor oprichting van een aantal andere sociaal-maatschappelijke organisaties zoals bijvoorbeeld in 1918 het Onderling Ziekenfonds Maasmond - de ziekenkas die voorziet in een uitkering bij ziekte -, en later de ziekenhuisvereniging Eigen Hulp. Maar ook andere voorzieningen en verenigingen komen op initiatief en met hulp van de papierfabriek tot stand. In de jaren twintig vormt het bedrijf eveneens de bakermat voor de oprichting van menige zondagvoetbalclub in de regio al heeft de bedrijfsleiding daarmee geen directe bemoeienis, maar is dit een initiatief van de werknemers.

Hoe de werknemers hun tijd bij de fabriek zelf ervaren hebben komt in het boek uitgebreid aan de orde door middel van een groot aantal interviews en krantenverslagen. Ook de vakschool, het kantoorpersoneel, de bedrijfsongevallen, de beloning en het gehate boetesysteem worden daarbij belicht. Dat deel wordt tevens ondersteund door een aanzienlijk aantal foto's (zoals bijvoorbeeld deze van de vakschool uit 1936 met Toon Kivits daarbij, almede een aantal andere bekende Hank en Dussenaren)

20: Leerlingen van de vakschool uit 1936

Tweede Wereldoorlog

Het begin van de Tweede Wereldoorlog kan worden aangeduid als de vierde en laatste periode, zowel letterlijk als figuurlijk. Dankzij de hamsterwoede en de daardoor aantrekkende vraag kan men in aanvang nog flink blijven doorproduceren en er wordt zelfs een compleet nieuw papierproduct opgeschaald: "gestreken papier" middels het zogenaamde Massey-procedé. Dit glanzende imitatie kunstdrukpapier en concurrent voor het houtvrije illustratiedrukpapier is niet nieuw, doch het aanbrenge van de strijklag, de coating, in één en dezelfde productiegang is dat wel; althans voor Nederland.

De Maasmond, of liever gezegd Proost, verwerft het octrooi voor Nederland en haar koloniën voor deze revolutionaire productiemethode en de fabriek investeert vlak voor de oorlog maar liefst ruim een kwart miljoen gulden in dit veelbelovende product. In het kader van deze investeringen wordt ook het hoge gebouw gerealiseerd, al snel aangeduid als het Masseygebouw.

21: Massey-gebouw

Via de volksmond waart de mythe rond dat er bij de Maasmond een speciaal soort zilverpapier geproduceerd gaat worden. Het verhaal krijgt een aureool van alchemistische strekking. De nieuwe papierproductieformule zou zo bijzonder en zo waardevol zijn dat de ontdekking ervan de redding betekent voor de papierfabriek en de werkgelegenheid en waardoor de werknemers verschoond zouden kunnen blijven van de zo gevreesde tewerkstelling in Duitsland.

Edoch, hoe wrang blijkt de realiteit. Door de oorlogsomstandigheden en het daaruit voortvloeiende tekort aan grondstoffen en energie leidt het Massey-product schipbreuk en stilstand en verlies zijn uiteindelijk het gevolg. De fabriek wordt zelfs als een van de eerste fijn-papierfabrikanten stilgelegd.

Krampachtig poogt men de zaak draaiende te houden door de herintroductie van rietcelluloseproductie; een halfstof op basis van riet. Hiertoe dienen extra stookketels geplaatst te worden die onder Duitse aandrang bij de reeds stilgelegde strokartonfabriek De Kroon in Oude Pekela worden gehaald. Een daad die men later overigens nog zal betreuren.

Philips Eindhoven, dat onderdeel is geworden van het Duitse oorlogsproductieapparaat, doet via een tussenpersoon, die de Maasmondbestuurders

strikte geheimhouding op het hart drukt, een verzoek tot huur van ruimte bij de Maasmond, hetgeen echter door de Raad van Commissarissen wordt afgewezen. Diezelfde Raad die overigens wel een ariërverklaring aanvraagt voor het bedrijf - waarvoor de joodse commissaris Mozes Davidsson het veld dient te ruimen - onder het mom zich zodoende een zogenaamde “verwalter” van het lijf te houden.

Op last en onder begeleiding van de Duitsers wordt oud-papier van de Wehrmacht verwerkt en ook worden onderhandelingen gevoerd met Picus uit Eindhoven om boardplaten uit stro te gaan vervaardigen op de papiermachines. Ook bij deze actie hebben de Duitsers nadrukkelijk een vinger in de “stropap”. Het komt er uiteindelijk niet van.

Daarnaast worden besprekingen gevoerd met potentiële kopers waaronder serieus geïnteresseerden zoals de broertjes Smidt van Van Gelder Zonen, en een groep Brabantse industriëlen, maar vooral ook met Léon-Paul Lhoest (hier op de foto) de bewindvoerder van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek uit Maastricht.

22: Léon-Paul Lhoest van K.N.P.

In het eerste geval krijgt men de indruk dat het Van Gelder vooral om het Massey-octrooi te doen is. De Brabantse industriëlen haken af vanwege de onzekere toekomst die de fabriek boven het hoofd hangt. Voor wat betreft K.N.P. bestaat het vermoeden dat hier een Duitse groep achter zit, die eerder bot gevangen heeft bij de voorzitter van de Raad van Commissarissen, P.J. Hofstede de Groot, als het gaat om overname van de aandelen Maasmond.

De fabriek komt nagenoeg tot stilstand, hetgeen betekent dat veel werkloos geworden arbeiders, maar ook een aantal die al eerder bij de papierfabriek uit dienst getreden zijn om tewerkstelling in Duitsland te ontlopen, alsnog opgeroepen worden om zich te melden voor de keuring. Een feit dat na de oorlog vooral in de schoenen van directeur Braun wordt geschoven.

Tot overmaat van ramp komt de fabriek in de laatste oorlogswinter in frontgebied te liggen waardoor veel schade wordt aangericht en bovendien slachtoffers vallen bij een vliegtuigbombardement.

Als in het voorjaar van 1945 de bevrijding dan eindelijk daar is, gaat directeur Braun vanaf zijn evacuatieadres in Sleeuwijk onmiddellijk in het Sperrgebied op onderzoek uit, waarbij hij tot op 200 meter van de papierfabriek weet te geraken.

In een aangrijpend relaas beschrijft hij aan commissaris Proost zijn tocht door Nieuwendijk, Almkerk, Dussen en Hank naar de papierfabriek, als: “een moeizame - en gevaarlijke tocht door de dorpen, waarvan het ruïnebeeld hem voor altijd in het geheugen gegrift zal blijven en waarbij hij op zijn einddoel een zwaar beschadigde fabriek aantreft”.

23: Een beeld van de na-oorlogse beschadigingen

Braun, goed of fout?

24: Directeur Braun

Ondanks hun reeds eerder aangehaalde sociaal-maatschappelijke inzet is de familie Braun niet bijster populair. Dat openbaart zich vooral na de oorlog als Braun wordt aangeklaagd. En eigenlijk is dat heden ten dage nog steeds de algemene indruk die beklijft als directeur Braun ter sprake komt. De vraag kan gesteld worden of dit beeld niet wat te eenzijdig is en dientengevolge wat nuancering behoeft. Laten we de feiten eens op 'n rijtje zetten:

De alom veronderstelde - en tijdens en na de oorlog natuurlijk niet bijster populaire - Duitse nationaliteit van Braun blijkt onjuist. Z'n naam klinkt wel Duits, maar zowel hij als zijn vrouw en kinderen blijken in bezit van het Belgisch staatsburgerschap. Zijn vader was stateloos doch van Duitse origine, zijn moeder Nederlandse afkomstig uit Limburg. Braun wordt in 1888 geboren in België in Forest, onder de rook van Brussel. Zijn vrouw stamt uit Halle, eveneens uit de buurt van Brussel. Blijkens een mededeling van zijn dochter Roos, die thans in Breda woont, is haar vader ten tijde van de Eerste Wereldoorlog uitgeloot voor het Belgisch leger. Hij gaat in de papierindustrie aan de slag, als jongste bediende bij een Belgische papierfabriek. Naar eigen zeggen is hij tijdens de Eerste Wereldoorlog één van de ruim 100.000 Belgen die naar Duitsland worden afgevoerd. Vanaf 1916 wordt hij verplicht te werk gesteld bij een Duitse papierfabriek in de buurt van Stettin. Enige maanden na de bevrijding gaat hij naar Nederland waar hij in 1919 bij de Maasmond als bedrijfsleider wordt aangesteld, wat tevens een belangrijke promotie is. Toch vertrekt hij al snel weer naar Van Gelder Zonen te Renkum. Na vier jaar keert hij terug bij de Maasmond als onderdirecteur. Omdat dit statutair vereist is voor zijn benoeming tot directeur van de Maasmond, laat hij zich - met zijn voltallig gezin - in 1927 tot Nederlander naturaliseren.

Veel van de gehate voorschriften, verboden en regeltjes op de fabriek, die dikwijls uitmonden in boetes die ingehouden worden op het zo zuur verdiende loon, worden toegeschreven aan Braun. Hij wordt namelijk door het personeel als het gezicht van de fabriek beschouwd. Het feit dat Braun in een groot aantal gevallen - misschien wat al te plichtsgetrouw - uitvoering geeft aan het voorgeschreven beleid, wordt niet of nauwelijks onderkend. Van belang is wel op te merken dat het gehanteerde regime bij de Maasmond niet wezenlijk anders of strenger is dan bij andere industriële werkgevers uit die tijd. (Zie relaas van Jacob Wuijten over zijn vader Hendrik Wuijten na de oorlog bij een Waspikse schoenfabrikant)

25: Braun met echtgenote tussen de notabelen van Hank en Dussen. Harry van Daal staat rechts achteraan

Ik zal uw een voorbeeld geven dat ik heb opgetekend uit de mond van Jacob Wuijten, een oud-werknemer van de papierfabriek. Jacob moest direct na de oorlog in militaire dienst en vervulde deze in Nederlands Indië. Bij de politionele acties aldaar raakte hij

gewond, wat heet, zwaar gewond, zodanig dat voor zijn leven werd gevreesd. De militaire leiding regelde daarom een telefoonlijn van Indië naar het postkantoor van Raamsdonksveer, wat in die tijd geen eenvoudige klus was, om Jacob in ieder geval nog een laatste keer met zijn ouders in contact te brengen. Jacob's vader, Hendrik Wuijten de voormalige baas van de papiersorteerderij, had na de oorlog werk gevonden bij een Waspikse schoenfabriek. Toen Jacob's vader vrij ging vragen om het telefoongesprek met zijn zwaar gewonde zoon in Indië te kunnen voeren, werd dit botweg geweigerd. Hij diende gewoon op zijn werk te verschijnen, anders kon hij helemaal thuis blijven. Ik bedoel maar....

Gelukkig herstelde Jacob Wuijten weer helemaal van zijn verwondingen en verkeert hij vanavond in blakende gezondheid in ons midden.

De sociaal-maatschappelijke inzet van de familie Braun is hiervoor al toegelicht. Je kunt dat natuurlijk bagatelliseren of bestempelen als baantjesjagerij maar feit blijft dat er natuurlijk wel het een en ander voor gedaan moest worden. En net zoals andere vrijwilligers dat met een zekere regelmaat ervaren. Bij dit soort werk worden de talrijke goede dingen als iets vanzelfsprekend ervaren, terwijl de zaken die mis gaan juist overbelicht worden. Bovendien zijn er anderszins ook geluiden waaruit waardering spreekt voor Braun's vakkennis en niet aflatende inzet en werklust. Komt bij dat het doen en laten van de familie Braun, zeker ook door de houding van mevrouw Braun die een grote invloed uitoefende op haar echtgenoot, gevoegd bij de invloed en macht die de directeur van de grootste werkgever van de streek nu eenmaal heeft, in een kleine gemeenschap nadrukkelijker wordt uitvergroot en mede daardoor al snel als paternalistisch, autoritair en hautain wordt ervaren en omschreven.

Voor wat betreft Braun's gedrag tijdens de oorlog en z'n veronderstelde pro-Duitse gezindheid heb ik onderzoek gedaan in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging bij het Nationaal Archief in Den Haag, waar tussen de ruim een half miljoen dossiers van plus minus 310.000 naoorlogse politieke verdachten ook een dossier Braun aanwezig blijkt.

Braun is vanaf 18 januari 1945 geëvacueerd te Sleewijk aan de Rijksweg bij Arie Verhoeven, een oud-chauffeur van de papierfabriek. Kort na de bevrijding, op 18 mei 1945, wordt Braun aldaar gearresteerd door de Binnenlandse Strijdkrachten. Een en ander op last van de commandant van de B.S. te Nieuwendijk die ook het onderzoek leidt. Volgens de officier van het Militair Gezag zijn er maar liefst vijftien klachten tegen hem ingediend.

Hieronder 'n klacht betrekking hebbende op de vordering van stookketels bij strokartonfabriek De Kroon in Oude Pekela ten gerieve van de Maasmond.

Diverse klachten inzake Braun's aandeel in de deportatie naar Duitsland van werknemers en oud-werknemers van de fabriek.

Zijn pro-Duitse gezindheid en te familiale omgang van hemzelf en zijn naaste familie met Duitse officieren.

Veronderstelde clandestiene papierproductie ten behoeve van de Wehrmacht.

Weigering wachtgeld te verstrekken aan een na 32 jaar ontslagen werknemer alvorens die zich bij het Arbeidsbureau heeft gemeld.

En zelfs klachten over een bezoek van Braun aan de gehate Nazi-topman in Nederland, Seyss-Inquart, om gunsten ten faveure van de Maasmond te verwerven en het aangeven van een medewerker van de papierfabriek bij de S.D, Sicherheitsdienst, voor een vergrijp gepleegd.

Dat liegt er bepaald niet om. Maar desondanks komt Braun al na enige dagen hechtenis vrij. Dit op voorspraak van de commandant van de B.S. van Almkerk, verzetstrijder Nol van Gennip tevens oud-werknemer van de papierfabriek, die borg voor hem staat. Wel krijgt hij huisarrest opgelegd tot dat het onderzoek naar hem is afgerond.

De ingediende aanklachten zijn zonder uitzondering allen van werknemers van de papierfabriek, met name van oud-werknemers, waarbij de indruk bestaat dat de meesten nog een rekening met Braun te vereffenen hadden. Zo zijn er klachten van oud-werknemers die voor of tijdens de oorlog ontslag kregen vanwege een gepleegd vermogensdelict of omdat Braun melding had gemaakt van hun ondeugdelijk bestuur. Anderen werden aan de dijk gezet wegens het aanrichten van vernielingen, het verzielen van de sfeer door hun actieve lidmaatschap van de WA, de Weerbaarheidsafdeling van de NSB, of van het NAF, het Nederlands Arbeiders Front de door de Duitsers omgezette NVV. Weer anderen hadden hun betrekking verloren door verschillende vormen van werkweigering. Ook is er een klacht van een werknemer die wegens disfunctioneren in functie was teruggezet.

Een groot aantal medewerkers van de papierfabriek worden als getuige gehoord, zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de Maas, terwijl ook leden van de Vakgroep Papier en de brancheorganisatie verhoord worden. Braun wordt door menigeen gekenschets als “een ongemakkelijke man” - om de zwaarwegender termen maar buiten beschouwing te laten - , weinig standvastig en met alle winden meewaaierend. Ook beschuldigingen dat hij medewerkers dreigde “hen naar Duitsland te laten donderen” wanneer de zaken op de fabriek niet naar wens verliepen, worden van diverse kanten gestaafd. Kritiek is er op de selectie van personeel en oud-personeel uit lijsten van de Arbeidsbeurs voor de keuring voor Duitsland die door de tweehoofdige directie, Braun en Breman, alleen en in alle beslotenheid wordt gedaan en waarbij bijvoorbeeld de personeelschef van de fabriek in het geheel niet betrokken wordt. Vooral het feit dat een negentiental mensen onverwacht ter keuring wordt opgeroepen te Dordrecht heeft daarbij veel kwaad bloed gezet.

Belangrijkste drijfveer voor tewerkstelling in Duitsland was in aanvang: werkeloosheid. De werving voor de Arbeitseinsatz begint al in oktober 1940 als een Duitse ambtenaar de fabriek bezoekt. Hij stelt voor om de 48-urige werkweek weer in te voeren en de zogenaamde “wandelweek” als gevolg van de productiebeperkingen af te schaffen. Tevens geeft hij opdracht een lijst gereed te maken van 17 tot 30 jarigen welke na invoering van deze maatregelen overbodig zijn, kennelijk met het plan deze medewerkers naar Duitsland te laten afvoeren.

Een jaar later, in september 1941, doet de Vereniging van Nederlandsche Papierfabrikanten tot tweemaal toe een inventarisatie onder de werknemers van de

aangesloten bedrijven inzake hun bereidheid tot “vrijwillige emigratie onder gunstige financiële voorwaarden”. Daartoe worden plakaten in de fabriek opgehangen die in eerste instantie twee Hankse medewerkers - gecharmeerd van de voorgespiegelde royale verdiensten - in de verleiding brengen zich aan te melden. Na overleg met de twee kan de Maasmond evenwel berichten dat er geen vrijwilligers zijn. Hoewel het een circulaire betreft van de VNPF wordt het manifest door de arbeiders gezien als een actie van de directie. Onterecht zoals blijkt uit het bezwaar dat de Maasmond aantekent bij de brancheorganisatie en het Arbeidsbureau om dergelijke plakaten voortaan achterwege te laten, daar ze voor veel onrust zorgen onder het personeel. In mei 1942 constateert de Raad van Commissarissen dat er bij de Maasmond nog geen werkkrachten gevorderd zijn, maar ze achten het niet waarschijnlijk dat dit nog lang zal uitblijven. Niet lang daarna moet Braun zich dan ook verscheidene keren in Dordrecht vervoegen met betrekking tot het afstaan van personeel. Ook brengt een Duitse hoofdinspecteur dienaangaande een bezoek aan de fabriek, waarna het niet lang meer duurt voor de eerste kandidaten zich moeten melden voor werk in Duitsland. Het is dan inmiddels januari 1943 en dan zijn door de productiebeperkingen van de Maasmond het merendeel van de 450 arbeiders afgevoerd. Wachtgeld is er voor 172 werknemers, terwijl er 47 naar Duitsland zijn afgevoerd.

Het is waar dat Braun en Breman op uitdrukkelijke verzoek van het Arbeidsbureau de personeelslijsten selecteerden, maar volgens Braun's verklaring steeds met als oogmerk om de fabriek zolang mogelijk draaiende te houden. Dat gaf ook de meeste garantie dat machines en mensen behouden bleven voor de Maasmond, en daardoor het aantal deportaties zoveel mogelijk beperkt.

Dit is ook steeds het uitgangspunt geweest in de besprekingen met de Duitsers, het Arbeidsbureau in Dordrecht en Almkerk en de Arbeidsbeurs in Den Bosch en niet te vergeten met de brancheorganisatie hierover. Het niet betrekken van de personeelschef bij de selectie was een bewuste keuze, om deze niet met een dergelijke zware verantwoordelijkheid te belasten.

De zaak rond de vordering van de stookketels in Oude Pekela blijkt vooral op aandringen van de Vakgroep Papier en in opdracht van de Rüstungs-Inspektion geschiedt. Doel was, de herintroductie van de productie van rietcellulose bij de Maasmond daarmee de binnenlandse papierproductie opkrikkend. Ook hiervoor pleit ten voordele dat hierdoor de machinerieën van de Maasmond behouden bleven en de mensen langer aan 't werk en er zodoende minder arbeiders voor werk in Duitsland werden opgeroepen. Bovendien blijkt het uiteindelijk om twee voor De Kroon onbruikbare en reeds afgeschreven ketels te gaan terwijl bovendien directeur Breman deze zaak uitonderhandeld heeft en niet Braun. Daarnaast was de geproduceerde rietcellulose louter voor de binnenlandse markt bestemd en leverde men hiermee geen bijdrage aan de Duitse oorlogsindustrie.

De zogenaamde clandestiene papierproductie ten behoeve van de Duitsers betreft het als oud-papier verwerken van twee partijen Wehrmachtpapieren en documenten, dat op last en onder begeleiding van de Duitsers is gebeurd die er bovendien op wilden toezien dat er geen stukken in “verkeerde” handen zouden vallen.

En dan het Seyss-Inquart verhaal. Een belangrijke vooroorlogse leverancier uit Wenen liet zich tijdens een bezoek in de oorlog ontvallen dat via hun Raad van Commissarissen wel een introductie geregeld kon worden voor de Maasmond bij de Oostenrijkse Nazileider van Nederland. Zowel mondeling als later schriftelijk is door de Maasmond aangegeven dat men van deze “geste” geen gebruik zou maken.

Evenzo weigerde men medewerking te verlenen aan een propagandistische radio-uitzending over de invoering van de rietcelluloseproductie. Braun voerde zogenaamd als argument aan dat hij R.K. was en daardoor geen medewerking wilde verlenen aan een reportage van de algemene Nederlandse Omroep. De werkelijke reden was dat men geen verdere ruchtbaarheid wilde geven aan dit omstreden feit en al helemaal geen propaganda. De Raad van Commissarissen van de Maasmond laat zelfs in haar notulen optekenen “dat de vorderingsactie op aandringen van de Duitsers is geschiedt en dat het raadzaam is om zich in deze van juridische advies te laten voorzien”.

Opvallend is dat Braun’s veronderstelde pro-Duitse gezindheid in de getuigenissen vooral wordt geventileerd als de “mening van de fabriek”, terwijl diegenen die hem wat beter kennen en van naderbij meemaken bij hem juist helemaal geen pro-Duitse gevoelens bespeurden, eerder het tegendeel. Zo gaf hij de personeelschef van de Maasmond opdracht om NSB sympathisanten en propagandisten en NAF-leden als eerste op wachtgeld te zetten.

Ronduit ontlastend zijn de getuigenissen van verzetstrijder Nol van Gennip en van burgemeester Mol van Dussen. Zij prijzen o.a. Braun’s rol als koerier voor het bezorgen van bonkaarten bij onderduikers in Nieuwendijk en als verstrekker van levensmiddelen voor onderduikers in het algemeen. Cruciaal wordt zijn waarschuwing in 1943 genoemd voor een op handen zijnde razzia in het Land van Heusden en Altena, als hij op de papierfabriek toevallig deelgenoot is van een gesprek tussen een Duitse officier en soldaat waaruit dit blijkt. Een waarschuwing die volgens Van Gennip honderden mensen, waaronder hemzelf, gered heeft.

Maar ook dat hij zich bij de Feldwebel gendarmerie in Breda zo kordaat voor een tweetal werknemers van kantoor borg stelt als die op aanwijzing van een NSB’r door de Groene Politie zijn ingerekend, waarbij hij er tevens voor zorgt dat belastende zaken uit hun lessenaar en hun woning verdwijnen alvorens men tot huiszoeking heeft kunnen overgaan.

Collega verenigingsbestuurders melden dat Braun er voor heeft gezorgd dat verenigingsmiddelen zoals het geld van de ziekenhuisvereniging Eigen Hulp veilig werd gesteld als dit geconfisqueerd dreigt te worden door de Duitsers

Het voert te ver om binnen het kader van deze lezing alle details volledig uit de doeken te doen. Feit is wel dat Braun’s huisarrest op 10 oktober 1945 wordt opgeheven. Gedurende de huisarrestperiode, van mei tot oktober, krijgt hij trouwens wel verlof voor het doen van zakelijke reizen zodat hij zijn werkzaamheden op en voor de papierfabriek kan blijven uitoefenen.

Op 19 februari 1946 wordt hij door het Bijzonder Gerechtshof van Den Bosch onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld.

De teloorgang (1941-1953)

De balans opmakend na de bevrijding, is er bij de kapitaalverschaffers (zeg maar de Amsterdamsche Bank) - die in ruim vijftientig jaar tijd nauwelijks enig dividend genoten hebben - weinig animo om opnieuw geld te steken in herstel van de papierfabriek. De Amsterdamsche Bank - daarin bijgestaan door directeur Breman van de fabriek - is er slechts op uit om zoveel mogelijk van zijn vordering en aandelenkapitaal zeker te stellen en laat daarbij concurrent Van Gelder Zonen prevaleren vanwege de persoonlijke en vriendschappelijke relatie die men onderhoudt met Pieter Smidt, grootaandeelhouder van Van Gelder Zonen, die tijdens de oorlog tot tweemaal toe van hun interesse voor de Maasmond blijk hebben gegeven. Bovendien weet Breman door zijn niet aflatende inzet en goede contacten in Den Haag ondanks het niet herbouwen van de fabriek alsnog een flinke schade-uitkering los te peuten bij de verantwoordelijke ambtenaren. Hierdoor wordt de Bank, in combinatie met de opbrengst van de boedelverkoop en de uitbesteding van het naoorlogse papierproductiequotum van de Maasmond, voor een belangrijk deel gecompenseerd.

Daarentegen zien Proost en Braun veel meer in een aandelenovername door K.N.P. Maastricht, die na de oorlog opnieuw in beeld zijn en waarbij het voortbestaan van de fabriek en werkgelegenheid meer verzekerd lijkt. Het scenario dat zich daarna binnen de bestuursgelederen van de Maasmond voltrekt is doorspekt van intriges en manipulaties en laat zich in het boekwerk lezen als een thriller. Ik ga u daar dan ook geen verdere mededelingen over doen. Echter, het min of meer opgedrongen aandeelhoudersbesluit om de activa te verkopen betekent in feite het einde van de Maasmond. Zonder papiermachines zijn alle inspanningen om de fabriek onder de vlag van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek uit Maastricht een doorstart te laten maken bij voorbaat tot mislukken gedoemd.

De teloorgang van De Maasmond valt des te meer te betreuren vanwege de gemiste kansen die zich na de oorlog voor een herbouwde papierfabriek blijken aan te dienen. Vooral het gestreken papier, waarmee de Maasmond vlak voor het uitbreken van de oorlog als eerste in Nederland gestart is, blijkt perspectief te bieden maar er zijn er meer

26: Commissaris Ulco Proost

Gezien de voorgeschiedenis, waarbij gedelegeerd commissaris Ulco Proost (zie foto) zich een voorstander toont van overname door K.N.P. in plaats van uitverkoop van de activa aan Van Gelder, is het niet zo verwonderlijk dat Proost, die eigenaar is van de licentie voor de productie van gestreken papier, deze uiteindelijk verkoopt aan de Maastrichtse onderneming en niet aan Van Gelder Zonen.

K.N.P. krijgt bij het opstarten van een productielijn voor deze nieuwe papiersoort alle medewerking van de overheid en met maar liefst drie miljoen gulden krediet van de

Maatschappij tot Financiering van Nationaal Herstel NV kan in het buitenland een compleet nieuwe machine worden aangeschaft met een productiecapaciteit van 24.000 ton gestreken papier per jaar. De verkoop blijkt zo'n succes, dat de totaalproductie van K.N.P. verdubbelt en de Maastrichtse onderneming ná Van Gelder Zonen tot de grootste papierproducent van Nederland uitgroeit. De jaarwinst houdt daarmee gelijke tred. In 1951 noteert het bedrijf al een resultaat van 1,5 miljoen gulden. Tussen 1953 en 1960 verviervoudigd de winst en worden dividenden uitgekeerd van twaalf tot veertien procent! En dan te bedenken dat de Maasmond voor de oorlog zo'n beetje de evenknie vormde van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek.

De insteek van de Amsterdamsche Bank om liquidatie te verkiezen boven herbouw omdat bestaande papierfabrieken ruimschoots in de naoorlogse Nederlandse papierbehoeften zouden kunnen voorzien, blijkt eveneens een grove inschattingfout. In 1946 moet meer dan een kwart van het Nederlandse papier en kartonverbruik geïmporteerd worden. En ook in de daarop volgende jaren blijven geïmporteerde papierproducten een wezenlijk bestanddeel vormen van het aanbod op de binnenlandse markt. Pas vanaf 1952 kan er weer een behoorlijk deel van de binnenlandse papierproductie geëxporteerd worden.

De productiviteit van de bedrijfstak wordt ná de oorlog belangrijk verbeterd en weet daardoor betere resultaten te boeken en met name vanaf het einde van de jaren veertig reserves op te bouwen. De daaropvolgende jaren vijftig laten een ongekennde groei van de productie zien. Bouwen, bouwen en nog meer bouwen is het parool in deze jaren waarin de balans van vraag en aanbod zo scheef ligt dat concurrentie er nauwelijks nog toe doet. In financieel opzicht wordt deze periode als "de gouden jaren" van de papierbranche beschouwd.

Een bank met meer visie en durf, had daarom met herbouw van de Maasmond na de oorlog op haar investering zeker en vast een meer dan uitstekend rendement kunnen behalen. Men verkoos echter de korte termijn opbrengst, daarbij haar overigens geringe verlies gelaten incasserend. Hierbij heeft men zich ontegenzeggelijk teveel laten leiden door resultaten behaalt in het verleden, die ook in dit speciale geval geen garantie boden voor de toekomst. Een bank zou toch beter moeten weten, zou je zo denken.

Jammerlijk voor de Maasmond maar meer nog voor de industriële ontwikkeling en werkgelegenheid in de Gemeente Dussen die in de loop der jaren alleen maar verder achterop geraakt.

27: Slotlide voor meer informatie

Hank, 20 oktober 2006

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen

tonlensvelt@wanadoo.nl

Afbeeldingen

1: Titelslide.....	2
2: Programma	3
3: Kaart van Kuyper	4
4: De monding van ‘t Holleke	4
5: Auguste Chantrenne	5
6: Albert E. Reed	6
7: Personeel De Maasmond in 1895	7
8: De situatie bij Keizersveer rond de eeuwwisseling.....	7
9: Ernest Charles Reed	8
10: Ansichtkaart uit 1903 van papierfabriek nadat papierproductie is opgestart.....	8
11: Fabriek te Maasniel (Roermond)	8
12: Foto van personeelsuitje.....	9
13: Papierprijzen	10
14: Devizes Castle.....	10
15: J.P. van Dongen-Torman.....	11
16: De papierfabriek nadat deze in Nederlandse handen is gekomen.....	11
17: Mr. P.J. Hofstede de Groot, de nieuwe voorzitter van de RvC.....	12
18: Foto Braun die jubilaris Pauline Sanner feliciteert	13
19: Manifest van de vakbonden.....	14
20: Leerlingen van de vakschool uit 1936	15
21: Massey-gebouw.....	15
22: Léon-Paul Lhoest van K.N.P.	16
23: Een beeld van de na-oorlogse beschadigingen.....	16
24: Directeur Braun	17
25: Braun met echtgenote tussen de notabelen van Hank en Dussen. Harry van Daal staat rechts achteraan	17
26: Commissaris Ulco Proost.....	22
27: Slotslide voor meer informatie.....	23